

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

АВТОРЕФЕРАТ

**На дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“**

**ЮЖНА АМЕРИКА В ПОЛЕТО НА БЪЛГАРСКАТА
ЛИТЕРАТУРНА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ ОТ
ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА
XX ВЕК**

Докторант: Камелия Цветанова Александрова

Научна специалност: История на българската литература
(Нова българска литература)

Научен ръководител: доц. д-р Роман Хаджикосев

Благоевград, 2017

Дисертационната работа е обсъдена и насрочена за публична защита на заседание на Катедрата по литература към Филологическия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“.

Дисертационната работа „Южна Америка в полето на българската литературна действителност от Освобождението до първата половина на XX век“ е с общ обем от 206 страници, съдържа: увод, две глави, приложение, заключение и използвана литература.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 03 май 2017 г. от 14:00 ч. в зала 412 на УК 1.

Научно жури:

Проф. д.ф.н. Калина Лукова

Проф. д.ф.н. Цветан Ракъовски

Проф. д-р Димитър Михайлов

Проф. д-р Елена Налбантова

Доц. д-р Роман Хаджикосев

СЪДЪРЖАНИЕ на дисертацията:

Увод

I. Компедиум на българския пътепис до Втората световна война

I. 1. (Не)пътуващият българин в културно-историческото развитие на българската нация

I. 2. Южна Америка в българския социокултурен контекст от началото на XX век. „Към екватора“

II. Южноамериканската тема в българската литература от Освобождението до първата половина на XX век

II. 1. Социално-работническите романи

II. 2. Психологизъм и „извратена“ сексуалност

II. 3. Репортажните пътеписи: „модерните“ носители на космополитно начало

II. 4. Книгата „Анга“

Приложение

Заклучение

Използвана литература

Настоящият дисертационен труд има за свой предмет на изследване *Южна Америка в полето на българската литературна действителност от Освобождението до първата половина на XX век.*

Целта на настоящата разработка е да се опита да даде обобщена представа за основните теми, мотиви и образи, които изтъкват канавата на творбите, посветени на Южна Америка в периода след Освобождението до първата половина на XX век. За да се осъществи тази цел, текстът си поставя задача да се фокусира върху конкретни художествени творби: „Писма от Южна Америка“, „Изобретателят“, „Прах след стадата“, „Другата Америка“, „Кокичето сред тропиците“, „По света за хляб“ и особено върху „Анга“.

Задачи на изследването:

- Разработката цели да представи в един компактен и стегнат вид (не)пътуванията на българите по време на турското робство и след Освобождението – с каква цел и докъде са пътували българите, какви „плодове“ „раждат“ техните пътувания;

- Една от основните задачи на изследването е да се разгледат посочените произведения в контекста на времето, в което са написани;

- Да се отрази основното мнение на литературните критици тогава и сега, удостоили с вниманието си тези творби;

- Да се обобщи съвременната рецепция на темата за Южна Америка;

- Изследването има за задача да открие основни теми в посочените творби;

- Да определи основните мотиви в избраните произведения;

- Да проследи развитието на образите, оживели в страниците на избраните книги;

За да се постигнат поставените цел и задачи в това изследване, се използват следните **методи**:

- Критически прочит на избраните произведения;
- Поради неголямата си популярност, някои от произведенията са представени чрез аналитичен подход, като на места се налага по-подробен разказ на сюжета;
- Анкета, целяща да представи мнението на една подбрана на случаен принцип социална извадка от обществото по отношение на съвременната рецепция на Южна Америка.

ГЛАВА I на дисертацията проследява компедиума на българския пътепис до Втората световна война.

Известно е, че в българската литературна история няма цялостно изследване върху спецификата на пътеписния жанр. Той трудно би могъл да се прецизира особено що се отнася до неговата поджанрова система. Безспорен обаче е фактът, че в основата на пътеписа, независимо от това дали става дума за *пътни бележки* или *пътни записки*, стои пътуването.

1. (Не)пътуващият българин във времето на културно-историческото развитие на българската нация

След падането на България под турско робство през 1396 г., българската държава се оказва в изолация от европейското и световно развитие; българският народ е лишен от собствена църква, държавата я няма като институция; възможностите за културно и духовно развитие са нищо повече от илюзия. Това съвсем логично забавя и процеса на формиране на българската национална култура.

Началото на XIX век донася в изостанала България идеите на Просвещението. Последницата: бързо е преодоляна идеята за териториалната затвореност и първата вълна български младежи заминават да учат в чужбина. 30-те и 40-те години на XIX век са белязани от масови формални и неформални движения и като резултат от тях децата напускат родния дом и родния край, напускат родината и тръгват по непознатия широк свят на учение или на гурбет.

Краят на Възраждането е времето, в което се раждат нови литературни жанрове. На страниците на българската периодика се обнародват и първите български пътеписи. Пътеписното четиво от онова време се отличава със своя просвещенски характер. Основен негов мотив става възхищението от родната земя. Описанията на прекрасната ни родина, на нейните природа и райски кътчета целят пробуждането на отдавна заспалите у българина патриотизъм и родолюбие.

Святото странстване е проява на представители от висшето общество и на монашеството. На Балканите се появява практиката да се пътува до свети места, което извежда по света стотици, хиляди представители на балканските и други народи. Така те откриват нови светове, стават не само по-общителни, но и в известна степен по-обществени.

Поклонничеството, както и всяко друго значимо за обществения и исторически живот на българската нация събитие, намира място и в литературата с навлизането на поклонническото описание. На вниманието на читателя се представя една необикновена природа, която се доближава до фолклора и до природата, описвана в апокрифната литература. Целта на тази поклонническа литература е много проста, а именно – прослава на светите земи с цел привличане на повече посетители.

В своята същност пътуването е носител на промяна. След Освобождението българинът пътува повече отколкото по време на робството, когато води изолиран и затворен начин на живот. Свободата донася новото, отваря очите на българина за друго възприемане на света, дава възможност за неговото опознаване посредством пътуването.

Пътуванията често са свързани с разкази за тях – хората пътуват и след това разказват за онова, което са видели, чули, преживели... И ако в миналото пътуванията са били истински грандиозно събитие, то днес те са ежедневие. Щом се заговори за пътувания, невъзможно е да не се спомене и жанрът, който се ражда благодарение на разказите за всички тези посещения на различни места, а именно пътеписът.

Пътеписът е литературен жанр, който отразява впечатлението и личното изживяване. Той поставя проблеми от типа на срещата на човека с времето и пространството; отношението му към другите, непознатите; отношението му към машините; проблемът с отчуждението и др.

Възрожденският пътепис е белязан от особеностите на възрожденската литература, за която са характерни нацио-

нално-патриотичен патос, просветителски задачи, обществена ангажираност. В основата на пътеписа от този период е пътуването, с помощта на което авторът осъществява връзка с действителността.

Тема на възрожденския пътепис са предимно български местности, като този тип повествование се опира основно на разностранна фактология. Авторската гледна точка съвпада с националната. Пътеписецът е този, който наблюдава, разсъждава, поучава. Пътеписът от споменатия период се изгражда хронологически и има публицистична насоченост. В този тип съчинения, опиращи се на видяното по време на дадено пътуване, се наблюдава една компилация от мемоари, публицистика, географско и етнографско познание.

В първите няколко десетилетия след Освобождението пътеписът търпи съществени промени, една от които е стремежът на текста към отдалечаване от фактологията. В следосвобожденските пътеписи започват да се изразяват отношения по обществени, политически, социални, културни и дори естетически въпроси.

Пътеписът постепенно заменя дотогава характерното еднопосочно с двупосочно изображение. Разликата е наистина съществена: при еднопосочното изображение личността опознава заобикалящия я свят, докато при двупосочното изобразяване тя (личността) заедно със заобикалящия свят опознава и себе си. По този начин от процеса на познание се достига до много по-сложния процес на самопознание.

В края на XIX век и първите десетилетия на XX век авторът пътеписец все по-осезаемо се намесва с оценки или просто мнения върху представяния обективен свят. В текста, освен географски описания и факти, започват да се вмъкват и друг тип описания, лирически отклонения, психологически елементи.

Засилено субективно присъствие, засилване на сюжетно-фабулните елементи и на психологизацията са все

по-често наблюдаеми в пътеписните творби от XX век. След Първата световна война налагането на личната гледна точка е основната насока в развитието на пътеписния жанр. Събитията и фактите вече се тълкуват по-свободно, действително и въображаемо се преплитат в неразривно единство. Най-видимо това се случва в творбите на автори като Светослав Минков, Борис Шивачев, Страшимир Кринчев.

В търсене на национално самочувствие пътеписците в периода между двете световни войни насочват своите творчески амбиции към манастирите и отново обръщат поглед към българската земя. Това води до развитието на засилен акцент върху реализма, характерен със засиления си психологизъм и внимание към предметния свят.

Пътеписът се разширява тематично; пътуването вече не е само изминаване на разстояние от едно място до друго, то става пътешествие на духа. Природата е изобразена в унисон с авторовите настроения на духа. Пътеписецът става и летописец на всичко онова, което се случва с шеметна скорост. Пример за това са пътеписите на Антон Страшимиров от времето на войните.

В началото на XX век българската държава „преживява“ две национални катастрофи. След края на втората такава (става дума за края на Първата световна война) за голяма част от българското население се налага да напусне страната и да търси добруване извън пределите на родината. Така се поставя началото на емиграцията. Големи вълни българи се насочват по широкия свят, за да се борят за насыщния. Най-голямата изселническа вълна е насочена към Южна Америка. Като логична последица от това изселничество е появата на цяло едно направление в литературата, наречено от Гергана Начева „литературната колонизация на Южна Америка“¹. Така всъщност се заражда и т.нар. емигрантска литература.

¹ Вж. Гергана Начева. Литературната колонизация на Южна Америка. Пловдив, 1997.

2. Южна Америка в българския социокултурен контекст от началото на XX век. „Към екватора“

Историята на България и на българския народ показва, че свободата не донася за българите онова, което са очаквали с толкова нетърпение. Глад и недоимък принуждават мнозина да напуснат родината си и да се отправят по широкия свят в търсене на по-добър живот и прехрана. Многочислени групи българи се отправят с известна надежда към различни краища на света за неопределен срок от време – година, две, пет – но в действителност малко от тях ясно осъзнават, че най-вероятно се разделят с дома и семейството си, с досегашния си живот и родината си завинаги.

В своята книга „Българи в Южна Америка“ Димитър Петров и Цветан Николов правят един изключително задълбочен преглед на отиването и престоя на първите заселници в Аржентина, Уругвай и други южноамерикански страни. Според авторите по-голямата част от българските емигранти са или млади хора от града, или бедни селяни. Всъщност, причината за тяхната емиграция често пъти има не само икономически, но и емоционален характер – те копнеят да изживеят романтиката, която предполагаемо се крие във всяка една непозната и далечна земя.

В художествения свят на българската литература южноамериканската тема навлиза благодарение творчеството на писатели като Борис Шивачев, Тодор Ценков, Матвей Вълев, Самуил Стрезов, Светослав Минков, Асен Траянов, Любен Христофоров и др. – все имена на български емигранти, чието творчество е признато и разпространявано в Латинска Америка, а в родината им не само е почти непознато – имената на тези белетристи остават извън полето на официалната литература. Те са част от творците, които формират едно ново направление в литературата, лявото космополитно направление, и насочват художествените си виждания към една идеологически обременена литература.

През 1922 година става факт пътуването на първата българска делегация в Бразилия. Начело на делегацията застава Стоян Омарчевски (1885-1941), който в периода 1920-1923 г. е министър на народното просвещение в правителството на Александър Стамболийски.

Резултатът от посещението на тази делегация в Бразилия е запечатан за идните поколения изследователи на южноамериканската тема в българската литература на страниците на „Към екватора“ – книга, чийто автор е самият Стоян Омарчевски, и която се смята за първата българска книга за Южна Америка².

Книгата на Стоян Омарчевски „Към екватора“ притежава особеностите на пътеписната традиция, но е трудно да се каже, че има художествена стойност, защото в нея авторът, за разлика от другите пътеписци, не изразява своето възхищение или преклонение пред природните красоти, изправящи се пред неговия взор, превес вземат икономическите и стопански описания.

След книгата на Стоян Омарчевски Южна Америка със своите класови борби и социални противоречия се превръща в основна тема за произведенията на редица автори, сред които Борис Шивачев, Матвей Вълев, Любен Христофоров, Самуил Стрезов, Тодор Ценков, Светослав Минков и редица други.

ГЛАВА II на дисертационния труд проследява присъствието на южноамериканската тема в полето на българската литературна действителност от Освобождението до първата половина на XX век.

Творбите, създавани през 30-те години на XX век, се отличават по това, че придават достоверност на случващото

² В хода на научните си търсения, посветени на това изследване, се натъкнах на една статия в интернет, в която авторът Иван Алексиев твърди, че „Към екватора“ не е първата книга за Южна Америка.

Вж. http://morskivestnik.com/compass/news/2011/012011/012011_90.html

се за сметка на фикционалното. Те трябва да са също толкова динамични, колкото динамично се развиват събитията в хода на културно-социално-историческата действителност. Затова наподобяват репортажи и са определяни от критиката тогава като „репортажни“ – репортажни романи, репортажни пътеписи и т.н.

Темите, сюжетите и проблемите в литературата, посветена на южноамериканската тема, биха могли да бъдат обособени в няколко групи: такива, в които социалната тема е широко застъпена; произведения със засилен психологизъм в изображението на действието; произведения с авантюристична насоченост. Важно е да се отбележи, че в книгите със социална насоченост, осезаемо присъстват анархо-синдикалните възгледи на техните автори.

1. Социално-работническите романи

Не само житейската съдба обединява тези автори. Всички те по един или друг начин имат сходен предмет на изображение в художествените си творби. Целта им е да обрисуват „другата“ Америка по начин, който да я покаже такава, каквата е в действителност, т.е. презумпцията да се разкаже всичко, което авторът е видял и преживял. Никой от тях не се стреми да обрисова разкоша и лукса на непознатата им тогава действителност, може би защото за тях тя показва само суровата реалност, не предоставя възможност за забавления, богатства и безгрижие.

Голяма част от творците в този период оформят новото лице на модернизма, но има и такива, които насочват художествените си виждания към една идеологически ангажирана литература. Именно тази малка група автори претендират за скъсване с традицията и формират ляво космополитно направление, което твори в духа на един нов художествен реализъм.

В романите от аржентинския си цикъл Годор Ценков застъпва темата за социалната обстановка в Аржентина, тъй като самият той е работник там и познава до най-малки

подробности тази действителност. Персонажните системи в неговите романи са „пълнокръвни архетипажи“, което, от своя страна, придава достоверност на повествованието.

Романът „По света за хляб“ излиза през 1932 година. Сюжетът в този роман на Тодор Ценков си прилича със сюжетите на останалите произведения от т.нар. аржентински цикъл. Повествованието започва с пристигащите емигранти – представители на различни социални прослойки в обществото, с различни характери, но имащи една и съща и цел – забогатяване и по-добър живот.

Не убягва от поглед при четенето на този първи за Ценков роман липсата на едно вътрешно единство, липсата на задълбочен психологически анализ и не на последно място повърхностната интрига. „Героите са по-скоро схематични фигури, без плът и кръв.“³

Въпреки грешките на автора и недостатъците на повествованието, романът на Тодор Ценков „По света за хляб“ е своеобразен протест срещу жестоките и лишени от човешчина нрави, против социалната несправедливост на едно общество, където за скъпи коли, луксозни жилища се вършат престъпления. Същевременно романът е и сатира на едно общество, което е потънало във фалш, подлост и парадокси.

2. Психологизъм и „извратена“ сексуалност

През 1931 г. почти неизвестният тогава Борис Шивачев издава в София своя единствен роман – „Изобретателят“. Това е първият и единствен дотогава в българската литература роман, който се занимава с психологията на „извратената“ сексуалност.

Социалната среда като фактор, определящ съдбата и поведението на героите, присъства изключително осезаемо в творбата на Шивачев. Нейното влияние е най-силно при

³ Панов, Д. По света за хляб – роман от Тодор Ценков. (рецензия) // Мисъл и воля, № 5, 1932, с.4.

младия Бистров - българин, попаднал в Аржентина, раздирана от анархо-синдикални борби.

„Скандалната“ история на българина емигрант започва със срещата на Бистров с Николас Ставридис. „Интригата в творбата се задвижва благодарение на характерното за приключенските четива от времето на романтизма и сензационния роман случайно събитие.“⁴

Едноименната втора сюжетна рамка на романа „Изобретателят“ не се различава от първата. Тук Иван Бистров се среща с дон Рикардо Перес – „анархист, безвластник“, но и собственик на кантората, в която българският емигрант започва работа. Заради социалното си положение, българинът става финансово зависим от дон Чакон. Рикардо Перес се превръща във втория „благодетел“ на емигранта.

Темата за хомосексуализма наистина е главен стълб в сюжета на романа, но както самият автор твърди в предговора към „Изобретателят“: „Това не е само роман на психоанализа и извратено полово чувство. Той е същевременно социален и космополитен роман. Може би първият космополитен роман в българската литература.“⁵

Разпадът на личността е централна тема в другата книга на Шивачев „Кочичето сред тропиците“. Тя сякаш измества на заден план темата за социалната несправедливост и трудностите, превърнали се в ежедневие за новопристигналите иностранци. Разбира се, творбата е насочена към живота на българските емигранти в Аржентина, дошли тук, за да търсят щастие, и в известна степен е художествено отражение на времето, когато самият Тодор Ценков е в Аржентина. Затова всички истории, разказани от автора на страниците на книгите от „аржентинския“ му цикъл, звучат правдоподобно, като че ли са изстрадани от създателя си до последния ред.

⁴ Хаджикосев, Р. цит. съч., с.183.

⁵ Шивачев, Б. Изобретателят (Бележките на Иван Бистров). София, 1992, с.5.

Мотивът на пътуването е пропуснат. За автора не е важно как неговите герои се озовават в непознатия свят на Южна Америка. Не счита за нужно да уведоми читателя дори с какво превозно средство са се придвижили персонажите му в бягството си от родината. Само метафората в заглавието загатва къде се извършва действието. Тропиците са място, далеч от родината.

Тинка е централният женски образ в романа „Кокичето сред тропиците“. Нейният образ е най-интересен от гледна точка на метаморфозата, през която преминава. Тя не успява да се спаси от отровата на тази мръсна и безпощадна действителност. Младата и красива 19-годишна провинциалистка се понася по течението на живота, който съвсем естествено я отвежда при „Веселата Ева“, където я виждаме гола, безсрамна и повяхнала, продаваща тялото си.

3. Репортажните пътеписи: „модерните“ носители на космополитно начало

Още с появата си на сцената на българския литературен живот книгата „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев предизвиква възторг у читателите си и буди признание в лицето на критиката. Тук той представя 27 истории, които изгражда под формата на разкази-писма.

Освен да представят на читателя удоволствието на автора от скитанията му в този непознат свят „Писма...“ имат и друга важна особеност – те разкриват пъстрата панорама на една социална действителност с нейното разнообразие, с непримиримите ѝ противоречия и класовото разделение, с работниците от фабриките, заводите и от Комодоро Ривадавия. Самите писма са отражение, описание на живота на младия български емигрант – един скитник, мечтател и поет, който „гладува и страда“ и „поради това чувства по-дълбоко“ и „по-ясно вижда нещата“ – отишъл в непознатото да търси своите имегинерна свобода и по-добър живот.

Такава е представата за Америка в началото на XX век. Интересен, или може би съвсем очакван, е резултатът от една

„анкета“, която проведех век по-късно сред представители на различни социални прослойки и на различна възраст. Идеята за такова запитване бе провокирана от по-горе цитирания текст на Шивачев по отношение онова, за което се сещат хората в ХХІ век, чувайки Америка. Резултатите от тази анкета прилагам в приложението към настоящия труд.

30-те години на миналия век са едно особено десетилетие в развоя на българската литература. Точно тогава, в края на 20-те и началото на 40-те години, в българската културна действителност устремено навлиза модерността с всичките свои проявления. Модерността навлиза чрез техниката, машините и моторите. Машините завладяват света. От другата страна са средствата за масова комуникация и медиите – телеграфът, телефонът, грамофонът, радиото, пресата. В пътеписа „Другата Америка“ Минков пречупва екзотичното на южноамериканския континент през призмата на модерността.

За разлика от останалите автори, Светослав Минков не се отправя на път, за да търси по-добър живот, работа и прехрана. Точно обратното – той тръгва на път като писател и в качеството си на такъв той описва всичко, което „открива“ и наблюдава в онази „другата“ Америка, а знаем, че и Шивачев, и Стрезов, и Вълев, и Ценков „стават“ писатели, за да опишат преживелиците си в другата Америка и да я представят с нейното истинско лице, а не такава, каквата я представят на билбордовете в началото на века. Именно защото Минков е писател, пред неговия взор светът изглежда като „пъстра стъклопис“.

Съвсем логично идва и втората голяма разлика в светоусещането на Минков и останалите автори „южноамериканци“. Минков не обвързва повествованието си с „третата класа“, с пътуването на бедните хора, с престоя им на непозната земя, с трудности, пред които се изправя всеки един скитник, търсейки работа, подслон, прехрана. И ако Шивачев, Вълев, Стрезов и Ценков се идентифицират с „трета

класа“ и детайлно запознават читателя с негодите на този социално неравнопоставен живот, то Минков насочва своя разказ към онази прослойка на обществото, към която и самият той се числи, а именно към социално осигурените. И още нещо, за него сякаш е много по-важно да осмее тази прослойка, да я представи с помощта на гротеската, на сатирата.

В своите художествени търсения Матвей Вълев също се насочва към „модерната“ тема за Южна Америка, но стои встрани от социалната проблематика, така сериозно застъпена в творбите на Шивачев, Стрезов и Ценков. И въпреки идейните замисли на автора, темата все пак присъства, макар и дискретно, в неговите „южноамерикански“ произведения.

Разказите в „Прах след стадата“ са наситени с психологизъм. За разлика от творбите на Ценков, например, където милионният индустриален град присъства неотменно, тук промишлеността, развиващата се индустрия отстъпват пред бедността и любовта, слети от автора в неразривно цяло. И все пак има моменти в повествованието, в които ясно личи отстъплението на девствената и дива Бразилия пред настъпващите в глобален аспект промени.

За разлика от начина, по който останалите автори, представители на *южноамериканската* тема и разглеждани в настоящия текст, представят чуждата действителност, тук Матвей Вълев избира да представи Бразилия чрез своите спомени и преживявания. В сборника с разкази „Прах след стадата“ Бразилия се измерва само с въпросния Сертонски чифлик, където Матвей Вълев живее известно време. Сюжетите на разказите от „Прах след стадата“ са концентрирани около действия или случки в самия Сертонски чифлик. Интрига в тях почти липсва, ако има такава, то тя е почти незабележима, като изключение прави единствено насилствената смърт на французина Марсел Роле в разказа „Дона Лиджия“.

Персонажите и част от сюжетите преминават от разказ в друг, което, от своя страна, води до невъзможност да се разбере разказът, ако не се познават предхождащите го такива. Така за читателя е невъзможно да разбере сюжета на „Ориз“, ако преди това не се е запознал с разказите „Дона Лиджия“ и „Жандира“. Дори пътуването не е типичното скитничество, каквото го познаваме от творбите на другите „южноамерикански“ автори. То е по-скоро статично местене от едно място на друго в/край Сертонския чифлик, отколкото скитане из различните краища на Бразилия в търсене на работа и по-добър живот. Така героите се оказват лишени от авантюри, приключения и прекеждия, развитие на образите.

4. Книгата „Анга“

Едно от най-големите предизвикателства, пред които бях изправена в хода на научните си търсения за написването на този дисертационен труд, се оказа именно книгата „Анга“. Написана в далечната 1929 година на испански език и издадена в Буенос Айрес, „Анга“ никога не е превеждана на български език. (Изключение са онези откъси, които Шивачев превежда преди кончината си.) Това доведе след себе си редица неудобства: книгата е неизменна част от текстовете, посветени на *южноамериканската* тема и разглеждани в настоящия труд, а същевременно се оказа почти невъзможно да се сдобия с нея.

Колегите от междубиблиотечно заемане не успяваха да открият и доставят книгата в България. Изключителна помощ ми оказва госпожа Катя Зографова, която ми осигури ксерокопие на „Анга“. Това съвсем не бе достатъчно. Проблемът с невладеенето на испански език бе не по-малко сериозен от намирането на самата книга. Благодарение на моята позната Ивелина Йонова книгата бе преведена, а това значително улесни работата ми по Стрезов и неговата „Анга“.

„Това е едно скромно произведение... като живота на самия автор.“⁶ Така започва първата и най-зряла творба в целия литературен живот на Самуил Стрезов. Изглежда животът му е толкова скромен, че той остава извън полето на българския литературен живот или по-точно на каноничната българска литература.

Още в предговора на своето произведение самият автор заявява: „Това е просто една история, разказана може би с простотата и стипчивостта на същия този живот, и в която са пресъздадени някои моменти от това битие.“ [Стрезов 1929:4] На книгата не трябва да се гледа само като автобиография, в нея безусловно и изключително интересно е преплитането на автобиографичното с фикционалното.

Въпреки че Гергана Начева определя жанра на „Анга“ като „мемоарно-репортажен роман“⁷, е трудно това художествено произведение да бъде причислено към конкретен литературен жанр. Съвкупност от спомени, автобиографичност, изразена в лични преживявания и впечатления, пътни бележки, „Анга“ съдържа в своето повествование и романови елементи. Репортажен роман, новела, пътеписен роман, автобиографичен роман и т.н. – различни жанрови определения за една и съща творба. Затова, подобно на „Бай Ганьо“, най-значимото художествено произведение на Стрезов би могло да се нарече просто книга.

Книгата „Анга“ е първото и най-зряло произведение на Самуил Стрезов. Написана на испански език, новелата е публикувана в Аржентина в 1929 г. и официално не е превеждана на български език, което обяснява непознаването на художественото произведение от българската критика и родния читател. С нелеката задача да преведе „Анга“ се заема

⁶ Всички цитати, отнасящи се до „Анга“, са по все още неиздадения превод на книгата, осъществен в 2015 г.

⁷ Начева, Г. Литературната колонизация на Южна Америка. Пловдив, 1997, с.25.

Борис Шивачев (като добър приятел и сподвижник на Стрезов), но тежкото му заболяване и преждевременната смърт на Щъркела осуетяват това негово начинание. Известни са три преведени откъса от „Анга“, публикувани на страниците на българския периодичен печат от началото на ХХ век.

Книгата се състои от две части, всяка от които може да съществува самостоятелно. Първата част носи заглавието „Европа“ и от дистанцията на времето разглежда македонската действителност в периода от преди раждането на Стрезов, продължава с Илинденското въстание – причината за преселването на Стрезовото семейство в България, за да стигне до заминаването на младия тогава юноша за Южна Америка. Тази първа част от книгата „Анга“ се характеризира с широк географски спектър на развитие на сюжетното действие.

Втората част – „Америка“ – съвсем логично, както подсказва и заглавието ѝ, проследява живота на българския емигрант в Южна Америка – негодите и лишенията, всички перипетии, през които преминава на чужда територия, дългият преход през пампата, докато стигне сърцето на джунглата и срещне голямата си любов, която се оказва нищо повече от душевни терзания, морални спорове със собствения аз и скрити копнежи, завършила, преди да се е случила.

1. „ЕВРОПА“

Книгата на Стрезов също остава вярна на традицията, застъпена в останалите разгледани произведения, посветени на южноамериканската тема в българската литература. Централен мотив и тук е пътуването=скитничество.

За разлика от Борис Шивачев, който се опитва да скрие истинската причина за емигрирането си, като се оправдава със случайността, Стрезов точно и ясно обяснява решението да насочи живота си в непозната посока. Той е получил добро образование, за да започне някаква чиновническа работа и в България, но си дава сметка, че не би могъл да понесе такъв начин на живот. Болезнено привързан към свободата си, той

не е фигура, която би търпяла началници над себе си; и „в търсене на лек, с който да облекча тази ситуация, ме осени спасителната идея да емигрирам в Америка“ (с. 33).

Решението да емигрира в чужбина бележи край не само на първата част на творбата „Анга“, но и края на един етап от живота на Стрезов. Проследяваща живота на автобиографичния герой от раждането му до повратния момент да напусне родината, тя би могла да се разглежда и като своеобразна хроника на исторически събития като Илинденско-Преображенското въстание и войните, с които се преплита животът на героя.

Но тази първа част има и друга изключителна ценност – косвената информация за живота на самия Стрезов, която дава на изследователя. При липсата на други, по-надеждни сведения, той е принуден да се опира на нея, макар да си дава сметка, че тя вероятно на места е белязана от фикционалността на художествената творба, че е пречупена през по-късния му поглед и преценка на случилото се.

2. АМЕРИКА

Във втората част балансът между документално и фикционално се запазва. Уморен от меланхолията, обгърнала следвоенна Европа, изпълнен с надежди за едно по-добро бъдеще и търсещ простор за духа, героят се отправя към неизвестното. Пристигнал в Южна Америка, бързо насладата от новия, изпълнен с щастливи възможности живот отстъпва място на реалността. Той си дава сметка, че животът на емигранта, захвърлен сам в непознатата страна, е низ от трудности, лишения и несгоди.

Ако в първата част на творбата разказът се структурира около големите исторически събития, които драматично променят живота на семейството, то във втората част, канавата на текста следва скиталчествата на самия герой. Дълъг и изпълнен с множество трудности и препятствия се оказва пътят на бягството. Мечтателят се превръща в работник-скитник. Тази втора част ярко се откроява както

тематично, така и емоционално. Скитничеството продължава да е онзи тематичен център, около който авторът изгражда сюжета на творбата си. С изключително майсторство Стрезов въвежда и темата за любовта. И ако досега срещаме любовта като страст, като изпепеляваща или като водеща до морална деградация, то тук любовта е представена в нейния платоничен аспект; несподелената или по-скоро неразбрана любов.

За разлика от останалите разгледани произведения в настоящия дисертационен труд, „Анга“ се характеризира със сравнително малко на брой персонажи, сред които се открояват един беден македонски емигрант, креолът Феликс и индианската девойка Анга. Техните герои изпъкват на фона на общата маса от скитници емигранти, събрани в южноамериканската действителност от цял свят.

3. ФЕЛИКС

В чисто структурно отношение тук текстът изпада в структурна безизходица. Повечето от персонажите в тази част са въведени сякаш от нищото – не е ясно защо се появяват и какво се случва с тях след срещата им с българския емигрант.

Текстът е организиран по събитийната хронология, движи се от случките, които вероятно самият Стрезов е изживял. Както лесно може да се убедим, социалният елемент е изключително доминиращ. Той води основната линия на цялото повествование.

Оттук нататък колоритният образ на новия персонаж Феликс се превръща в централна фигура в творбата. Авторът отделя повече от десет страници от не голямия обем на произведението, за да представи живота му.

И в тази част социалните стълкновения са в основата на повествователното действие: „Когато вървим по улиците на големите градове, ни се струва сякаш пипала се разпростират, за да ни уловят и завлекат в безполезното и лъкатушешко движение на обществената машина“ (с. 81–82).

4. АНГА

Страниците, отредени от Стрезов на индианката Анга, представят на читателя един различен „прочит“ на южноамериканската тема или поне що се отнася до разгледаните до момента творби, посветени на тази тема. Социалните противоречия и синдикалните борби отстъпват своето място на чувствата; търсенето на прехрана и по-добър живот остава на заден план, за да се извиси над всичко изконната необходимост – духовното и физическото обвързване с другия. Става дума за сблъсъка на две взаимно изключващи се цивилизации.

Въвеждайки образа на младата индианка, Стрезов въвежда темата за любовта. Тук става дума за онази любов, пламнала между представители на два свята, които взаимно се изключват; т.е. става дума за невъзможната любов. Героят на Стрезов си дава ясна сметка, че те са част от два различни свята, принадлежат на две взаимно отричащи се цивилизации, чиито морални и религиозни принципи нямат нито една допирателна.

Приключенският дух е характерен в тази част на творбата. Читателят се държи в плен от интригата, зададена в последвалите събития. Стремително действието прескача сюжетните нишки, които наподобяват структурата на сензационният роман: борбата с джунглата е жестока, но благодарение на физическата си издръжливост, придобита при тежката работа като дървосекачи, и на уменията на Феликс, двамата скитници оцеляват.

Прави впечатление, че „Анга“ се отличава от останалите книги, писани на южноамериканска тематика и поместени в настоящия дисертационен труд, не само със своята художественост, но и с това, че за пръв път тук скитничеството се възприема като някакво удовлетворение; то се възприема от автора като възможност за опознаване на света, а не като начин на оцеляване. И още нещо – темата за самотата на емигранта скитник, която Шивачев започва в своя роман

„Изобретателят“, тук е доразвита от Стрезов. Свидетелство за това откриваме в едно от множеството писма, изпратени от Стрезов до Борис Шивачев: „... от два месеца обикалям тези кътове на Южна Америка. Първоначално ми тежеше да скитам самичък, но сега навикнах и ми е драго да бъда сам.“ [Стрезов 1928]⁸

В това произведение действията на героите следват естествения и логичен ход на действителните събития, които Стрезов е преживял в Аржентина. Но това не трябва непременно да го възприемаме като слабост. Творбата е наситена не само с динамика, с колорит, но твърде често можем да открием и много интересни повествователни решения, които създават впечатления за театралност. Едва ли може да говорим за драматургично влияние върху писателя, но при всяко положение става дума за определена зрелищност, дължаща се не само на диалозите, но и на редица описания.

Убедена съм, че когато този роман бъде официално преведен и издаден на българския пазар, той ще намери не само своите читатели, но и ще бъде поставен на централно място в така наречената Южноамериканска тема в българската литература.

5. ПЪТЕПИСИ

Наред с книгата „Анга“, която пише и публикува на испански език през 1929 година в Буенос Айрес, Стрезов е автор и на редица статии, повечето от които също написани на испански за местния периодичен печат. През 1939 г. публикува в женското списание „Nemesis“ една апология за жените, която озаглавява „S.O.S.“. От Аржентина изпраща и статии за български издания: „Луис Ван де Камоес“, „Из испанската литература. Густаво Адолфо Бекер“, „От Атлантически до Тихи океан“, „Из планините на Аржентина“

⁸ Стрезов, С. Писмо от Самуил Стрезов до Борис Шивачев. // *Архив на Национален литературен музей*, инв. № а 3498/90, неизд.

и други. Последните две са пътеписи, публикувани в сп. „Български турист“ през 1937 г.

Пътеписите на Стрезов имат по-скоро информативен характер – авторът сякаш превръща читателя в свой спътник и го запознава с описваните места. Това прави тези творби част от пътеписната традиция на Вазов и Алеко Константинов. Както при тях повествованието на места преминава в ние-форма, което приобщава още по-силно читателя към описваното. Предназначени за българския читател, пътните бележки на Стрезов имат за цел да го запознаят с аржентинската действителност.

Но емигрантът не е турист. За скитника срещата с различните забележителности – географски, исторически и културни – са по-скоро щастлива случайност в търсене на поредната работа. През очите на скитника, а не на туриста, търсец забавления в „екзотичната“ действителност, Стрезов представя Аржентина на българския читател.

„През пампасите на Патагония“ обхващат дните след бягството на Стрезов от петролните извори в Комодоро Ривадавия и подробно проследяват няколкодневния му преход през патагонската пампа до пристигането в долината Чубут. В малкия обем на тези бележки са събрани всички страдания на беглеца.

Със своето литературно творчество, почти напълно непознато на българския читател, Стрезов заслужава свое място в българската литература. Дълго време потънал в забрава, радостно е, че в последните години той започва да се превръща в обект на изследователски интерес. Неговите творби, в частност „Анга“ и пътните му бележки, са достойни образци на пътеписната традиция в българската литература.

Приложението предлага анализ на анкета, провокирана да отрази съвременната рецепция на темата за Южна Америка.

Настоящото анкетно проучване е свързано със съвременната рецепция на темата за Южна Америка.

Анкетата е проведена сред представителна извадка от българското общество, в чийто разнороден състав влизат представители на различни социални прослойки. Сред тях са преподаватели във висши и средни училища, PR – и, журналисти, застрахователи и безработни. Всички анкетирани са с висше образование и са представители на двата пола.

Възрастовата граница се разполага в диапазона между 24 и 52-годишна възраст, а общият им брой е тридесет и един. В натурално изражение техният състав изглежда по следния начин:

Този експеримент се различава в голяма степен от същинско проучване, тъй като в едно истинско такова се задават определен брой въпроси, групирани по определен начин и насочени към анализирането на определени нагласи, компетентности, оценки и т.н. Тук въпросът е само един и цели да покаже отношението на различни представители на българското общество от началото на XXI век към темата за Америка като цяло.

В началото на XIX век утопията Латинска Америка буди „любопитството“ на нашенеца, тъй като с този материк българите свързват възможността за работа, материална стабилност, лесен живот. Същите тези представи са отразени

и в книгите на мнозина от авторите, писали за екзотичната Америка.

Век по-късно обществената нагласа е сравнително различна. Ценностите на населението са променени, което намира отражение и в отговорите, посочени в анкетата.

Както вече споменах, въпросът в анкетната карта бе само един и не бе поставено допълнително условие, с което анкетираните да се задължават да дадат само един отговор. Формулировката на запитването бе следната: „Когато чуете „Америка“, се сещате за:“ Най-голям процент от анкетираните (18,48%) свързват това географско понятие с имената на редица автори и техните литературни творби, чийто предмет на художествено изображение е Америка. Това може да се определи като очакван и логичен отговор, тъй като 45% от анкетираните са преподаватели.

Второто място по популярност в масовото съзнание на българина от това столетие си делят модата и развлеченията с историята и технологичните постижения – цели 11,96%. Другите по-популярни отговори са свързани с природни забележителности (10,87%), като отново от всички посочени природни феномени само един се намира в Южна Америка – Статуята на Иисус в Рио. Холивуд със своите филмови класики също намира място в първите 5 места – 8,70%. Едва 5,43% от анкетираните свързват Америка с работа и студентски бригади.

Съвсем естествено се среща и негативно отношение. Проявявайки патриотизъм, процент от запитаните свързват Америка с нищо повече от хаос, безпорядък. Според тях Америка е страна, чиято история е по-малко наситена със събития в сравнение с българската. В тези отговори са посочени и качества на американското общество, които анкетираните смятат за отрицателни и дори прекалени – става дума за високомерието, лицемерието, самовлюбеността и прекалените гордост и самочувствие на американците.

Така изглежда мнението на участващите в експеримента, насочен към съвременното възприятие на темата за Америка:

№	Отговори на анкетираните	%
1.	Литература (автори и произведения, свързани с Америка)	18,48%
2.	История и технологични постижения	11,96%
3.	Мода и развлечения	11,96%
4.	Природни забележителности	10,87%
5.	Холивуд (филмово и музикално изкуство)	8,7%
6.	Отрицателно настроени	6,52%
7.	Работа (студентски бригади)	5,43%
8.	Макдоналдс (нездравословен начин на живот)	4,35%
9.	Хаос (съвкупност от твърде много националности)	4,35%
10.	Политика (конфликти)	3,26%
11.	Страна на неограничените възможности	3,26%
12.	Дивият запад	3,26%
13.	Религиозна свобода; етническа мултикултурност	2,17%
14.	Дебели американки	2,17%
15.	Географска карта с двете Америки	1,09%
16.	Близки и роднини в Америка	1,09%
17.	Девата от Гуаделупе	1,09%

В обобщение може да се твърди, че повечето свързват континента с, както Шивачев го нарича в своите „Писма от Южна Америка“, „Янкиландия“, а не с екзотиката на южната му половина.

Заклучение

В настоящия труд проследих основните теми, образи и мотиви в част от творбите на група автори, посветени на южноамериканската тема в българската литература от Освобождението до първата половина на миналия век.

Проследих биографичните и социокултурните аспекти на това творчество, свързано с битието на авторите.

Първата по-голяма тема е посветена на (не)пътуванията на сънародниците ни. Тъй като пътуванията са свързани с

разкази за тях, в дисертацията отделих съответното внимание на възникването на пътеписния жанр и проследих неговото развитие във времето до Втората световна война.

Позовавайки се на трудовете на литературни критици и изследователи на пътеписния жанр, в настоящия текст представих една класификация на пътеписния жанр, както и на (не)приложимостта на неговите поджанрове в диаспората на българската литература.

Специално място отделих на предполагаемо първата книга, посветена на Южна Америка – „Към екватора“. Книгата е важна затова, защото е първата книга за българо-бразилските културни и дипломатически връзки.

С помощта на сравнителен анализ набеleyах общите и различните моменти в трудовете на „литературните колонизатори на Южна Америка“; основните образи, които създават, в това число проекциите на образа на „другата“ Америка; темите и мотивите в техните творби.

Приноси на дисертационния труд:

- Разработката представя в един компактен и стегнат вид (не)пътуванията на българите по време на турското робство и след Освобождението до първата половина на XX век – с каква цел и докъде са пътували българите, какви „плодове“ „раждат“ техните пътувания.
- Посочените произведения са разгледани в контекста на времето, в което са написани.
- Отражено е основното мнение както на литературните критици, съвременници на авторите, написали разгледаните художествени текстове, така и на съвременни литературни критици и изследователи, удостоили с вниманието си тези творби и създателите им.

- Обобщена е съвременната рецепция на темата за Южна Америка, застъпена в творбите на част от пионерите, „колонизирали“ художествено „другата“ Америка.
- Посочени са основните теми, застъпени от авторите в техните творби.
- Изтъкнати са и основните мотиви в избраните произведения.
- Проследено е развитието на образите, оживели в страниците на избраните книги.
- Като съществен и значим принос при разглеждането на „южноамериканската“ тема в българската литературна действителност след Освобождението до първата половина на миналия век може да се отчете присъствието на „Анга“ в настоящия дисертационен труд.

Публикации:

1. Опустошителни и омагьосани средища в „Прокълнатият двор“ на Иво Андрич и „Завръщането на Филип Латинович“ на Мирослав Кърлежа. // Съвременният поглед на доктораната към науката, с.173-176. Благоевград, 2011 .
2. За Япония – като за Япония. // Годишник на Филологическия факултет, Т. 9/10, с. 315-320, Благоевград, 2012 .
3. Любов и скитничество – скитничество и любов. „Анга“ от Самуил Стрезов. // Годишник на Филологическия факултет, Т.11, с. 233-271, Благоевград, 2013.
4. На юг от екватора. Образът на Америка в „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев. // Сборник

- докторантска кръгла маса, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2013.
5. Разпадът на личността в романите „Изобретателят“ на Борис Шивачев и „Осъдени души“ на Димитър Димов – под печат.
 6. Непознатият Стрезов. По следите на един емигрант. // Американците ни I: Южна Америка и българската литература, българските следи в Латинска Америка. БАН, София, 2015.

Участия в конференции:

1. Опустошителни и омагьосани средища в „Прокълнатият двор“ на Иво Андрич и „Завръщането на Филип Латинович“ на Мирослав Кърлежа. – доклад от участие в Докторантска кръгла маса, Благоевград, 2011 г.
2. Разпадът на личността в романите „Изобретателят“ на Борис Шивачев и „Осъдени души“ на Димитър Димов. – доклад от участие в Традиционни национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий, Благоевград, 2012 г.
3. Изтокът срещу Запада в романа „Травнишка хроника“ на Иво Андрич. – доклад от участие в Международна юбилейна конференция по случай 250 години „История славянобългарска“, Пловдив, 2-3 ноември 2012г.
4. На юг от екватора. Образът на Америка в „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев. – доклад от участие в Национална научна конференция „Феноменът Америка в българската литература – от романа до

гротеската и по-нататък“ на БАН по повод 110 години от рождението на Борис Шивачев и Светослав Минков, София, 30 ноември – 4 декември 2012 г.